

פרשת יתרו

הרב אמנון בזק

משפחתו של משה

בית הישיבה משתתף בצער עמוק, בכאב, בזעזוע ובתדהמה על פטירתו של ר' בני הסה ז"ל, אביהם של בוגרינו אבידן ומנחם, וסבו של תלמידנו גילעד. המקום ינחם אתכם בתוך שאר אבלי ציון וירושלים.

ישראל כ"א-להי אבותיכם". מסתבר אפוא שהשם אליעזר – שמשמעו "כ"א-להי אבי בעזרי ויצלני מחרב פרעה" – ניתן על רקע מעמד הסנה, ומבטא את אישיותו הדתית של משה ואת זיקתו לקב"ה, שנתקבעה בהתגלות ה' אליו.

מכל מקום, תופעה אחת אומרת דרשני: זהו האזכור האחרון של בניו של משה בתורה, ומכאן ואילך לא נאמרה מילה וחצי מילה לא על גרשום ולא על אליעזר. ולא זו בלבד, אלא שגם על ציפורה אין אנו שומעים עוד.² מה פשר תופעה זו? מדוע התורה מתעלמת ממשפחתו של משה?

העדרם של בני משה בולט במיוחד במקומות שהיה צפוי ומתבקש למצואם. בפרשת וארא נקטע סיפור שליחת משה ואהרן לפרעה בתיאור אילן היחס של שושלת לוי. התורה מונה את צאצאיו של אהרן עד פינחס, וכן את שושלת קרח, אך אינה מזכירה כלל שלמשה יש ילדים:

ובני קהת עמרם ויצהר וחרון וגיאל ושני חיי קהת שלש ושלשים ומאת שנה. ובני מרי מחלי ומושי אלה משפחת הלוי לתלדתם. ויקח עמרם את יוכבד דדתו לו לאשה ותלד לו את אהרן ואת משה ושני חיי עמרם שבע ושלשים ומאת שנה. ובני יצהר קרח ונפג וזכרי. ובני גיאל מישאל ואלצפן וסתרי. ויקח אהרן את אלישבע בת עמינדב אחות נחשון לו לאשה ותלד לו את נדב ואת אביהוא את אלעזר ואת איתמר. ובני קרח אסיר ואלקנה ואביאסף אלה משפחת הקרחי. ואלעזר בן אהרן לקח לו מבנות פוטיאל לו לאשה ותלד לו את פינחס אלה ראשי אבות הלויים למשפחתם. הוא אהרן ומשה אשר אמר ה' להם הוציאו את בני ישראל מארץ מצרים על צבאתם (וי, יח-כ).

תופעה דומה יש בתחילת ספר במדבר. לאחר המפקד של בני ישראל מסופר על המפקד המיוחד של שבט לוי. תיאור זה נפתח במילים "ואלה תולדות אהרן ומשה ביום דבר ה' את משה בהר סיני" (במדבר ג, א), אך כל שנאמר מיד לאחר מכן הוא:

ואלה שמות בני אהרן הבכור נדב ואביהוא אלעזר ואיתמר. אלה שמות בני אהרן הכהנים המשחים אשר מלא ידם לכהן. וימת נדב ואביהוא לפני ה'

א. גרשום ואליעזר

אחד הנושאים המסתוריים ביותר בתורה הוא משפחתו של משה. אך טבעי הדבר, שהתורה מספרת על המנהיג הגדול של עם ישראל יותר משיפורה על כל אדם אחר. דווקא על רקע זה בולט במיוחד העדר הפירוט על בני משפחתו והמסתורין המלווה את המעט מן המעט שמסופר עליהם. בשיעור זה ננסה להתחקות אחר מה שניתן לדלות מפשוטי המקראות על בני המשפחה של משה – ציפורה, גרשום ואליעזר – ואולי גם להבין מדוע התורה מסתירה ומצמצמת כל כך את העיסוק בדמויות אלו.

נפתח בעובדה חדשה המופיעה בתחילת פרשתנו: קיומו של בן שני למשה. עד עתה ידענו רק על בן אחד שנולד לו – גרשום, כמסופר לעיל:

ותלד בן ויקרא את שמו גרשם כי אמר גר הייתי בארץ נכריה¹ (ב, כב).

גרשום נזכר שוב בתחילת פרשתנו, אלא שכאן התורה מוסיפה ומספרת כי למשה נולד עוד בן אחר:

ויקח יתרו חתן משה את צפורה אשת משה אחר שלוחיה. ואת שני בניה אשר שם האחד גרשם כי אמר גר הייתי בארץ נכריה. ושם האחד אליעזר כי א-להי אבי בעזרי ויצלני מחרב פרעה (י"ח, ב-ד).

דומה שניתן ללמוד על משה רבות מן השמות שנתן לילדיו. שמו של גרשום מעורר עניין, שכן במילים "גר הייתי בארץ נכריה" מתכוון משה לארץ מדין, שהיא ארץ נכרייה לגבי מצרים. יש לזכור ששם זה ניתן עוד לפני התגלות ה' למשה, בשעה שמשה, שגדל אצל בת פרעה, נהג כ"איש מצרי" (ב, יט) לכל דבר, מלבד ההזדהות הלאומית עם בני עמו. שם זה מבטא אפוא את זיקתו של משה למצרים ואת צערו על שנאלץ להתרחק ממנה.

אליעזר, לעומת זאת, נולד, מן הסתם, רק לאחר התגלות ה' למשה. בהתגלות זו הציג הקב"ה את עצמו כ"א-להי אביך א-להי אברהם א-להי יצחק וא-להי יעקב" (ג, ו), ובהמשך הורה למשה כמה פעמים (עיי' שם, יג-יז) להציגו בפני עם

1 ייתכן שבאותו סיפור יש משמעות נוספת לשם גרשום – תזכורת לאירוע שהביא לנישואי משה וציפורה: "ויבאו הרעים ויגרשום ויקם משה וישען וישק את צאנן" (שם, יז).

2 בהנחה הפשוטה ש"האשה הפשית" הנזכרת בספר במדבר (ב, א) איננה ציפורה, וכפי שהוכיח רשב"ם שם (ודלא כפירוש רש"י שם).

בין סיפור זה לבין תחילת פרשתנו יש זיקה ברורה. פרשתנו פותחת בתיאור בואו של יתרו אל משה:

וַיָּבֹא יִתְרוֹ חֹתֵן מֹשֶׁה וּבָנָיו וְאִשְׁתּוֹ אֶל מֹשֶׁה אֶל הַמִּדְבָּר אֲשֶׁר הוּא חָנָה שָׁם הָרַחֵם-לָהֶם... וַיֵּצֵא מֹשֶׁה לְקִרְיַת חֹתְנוֹ וַיִּשְׁתַּחֲוּ וַיִּשְׁקוּ לוֹ וַיִּשְׁאַלוּ אֵישׁ לְרֵעֵהוּ לְשָׁלוֹם וַיָּבֹאוּ הָאֵהָלָה (י"ח, ה-ז).

תיאור זה מזכיר מאוד את הנאמר מיד לאחר פרשת המלון:

וַיֹּאמֶר ה' אֶל אֱהֲרֹן לֵךְ לְקִרְיַת מֹשֶׁה הַמִּדְבָּרָה וַיֵּלֶךְ וַיִּפְגְּשֵׁהוּ בְּהַר הָאֵל-לֵהִים וַיִּשְׁקוּ לוֹ (ד', כז).

בשני המקרים הולך קרוב משפחתו של משה אל הר הא-לוהים שבמדבר על מנת לפגוש את משה, והמפגש החם ביניהם כולל נשיקה. דומה ששני המפגשים סוגרים מעגל בין רגעיו הראשונים של משה לאחר העימות עם ציפורה, שבעקבותיו חזרה למדין, ובין המפגש המחודש ביניהם.

מעתה עלינו לשאול: מה הביא לשובם של ציפורה ובניה אל משה? התשובה לדבר מפורשת בתורה:

וַיִּשְׁמַע יִתְרוֹ כִּהֵן מִדִּין חֹתֵן מֹשֶׁה אֶת כָּל אֲשֶׁר עָשָׂה אֱלֹהִים לְמֹשֶׁה וּלְיִשְׂרָאֵל עַמּוֹ כִּי הוֹצִיָּא ה' אֶת יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרַיִם (י"ח, א).

התפעלותו של יתרו מתהליך יציאת מצרים הביאה אותו לחזור למשה, המספר לו "את כל אשר עשה ה' לפעולה ולמצרים" (שם, ח), עד שהכריז יתרו: "עתה ידעתי כי גדול ה' מכל הא-ל-הים כי בדבר אשר זדו עליהם" (שם, יא). יתרו, שעל גדלותו הרוחנית עמדנו כבר בשיעורנו לפרשת שמות, משלים את המסע הרוחני שלו בהכרה במלכות ה', ותורם לעם ישראל את מערכת המשפט המסודרת, כמתואר בהמשך הסיפור.

ואולי ניתן לומר שמאז הליכתו של משה ממדין למצרים היה יתרו במעין 'מצב המתנה', עד שיראה איך ייפול דבר ומי מהצדדים ינצח, ומשום כך לא ניסה להחזיר את ציפורה ובניה אל משה.⁵ ואחר ששמע על המעשים הגדולים של יציאת מצרים, החליט לחדש את הקשר עם משה.

ג. התוצאות

מה שנותר לברר הוא אם היו ציפורה וילדיה שותפים למסע הרוחני שעשה יתרו, או שמא עיצבו החיים במדין את דמותם אחרת. דומה שבעניין זה בדיוק זועקת שתיקתה של התורה. העדרם המוחלט של ציפורה, גרשום ואליעזר מכאן ואילך עשוי ללמד שהשלושה לא התערו בעם ישראל

בְּהִקְרַבְם אֵשׁ זָרָה לִפְנֵי ה' בַּמִּדְבָּר סִינִי וּבָנִים לֹא הָיוּ לָהֶם וַיִּכְהֶן אֶלְעָזָר וְאִיתָמָר עַל פְּנֵי אֱהֲרֹן אֲבִיהֶם (במדבר ג', ב-ד).

שוב התורה מתעלמת – כמו במכוון – מתולדות משה, ומונה אך ורק את תולדות אהרן. כיצד יש להבין תופעה זו?

ב. אחר שלוחיה

דומה שחלק חשוב בהבנת התופעה נעוץ בקושי המתעורר בתחילת פרשתנו:

וַיִּקַּח יִתְרוֹ חֹתֵן מֹשֶׁה אֶת צִפְרָה אִשְׁתּוֹ מֹשֶׁה אַחֵר שְׁלּוּחִיהָ (י"ח, ב).

שילוחים אלו – מה טיבם? התורה לא הזכירה זאת קודם לכן, אך מסתבר שבזמן מסוים חזרה ציפורה עם בניה למדין ונפרדה ממשה. יתרה מזאת, בפשטות שילוחין הם סוג של גירושין, כפי שמצינו בספר דברים:

כִּי יִקַּח אִישׁ אִשָּׁה וּבָעֵלָה וְהָיָה אִם לֹא תִמְצָא חֵן בְּעֵינָיו כִּי מָצָא בָּהּ עֲרוֹת דָּבָר וְכָתַב לָהּ סֵפֶר פְּרִיִּיתָ וְנָתַן בְּיָדָהּ וְשִׁלְחָהּ מִבֵּיתוֹ. וַיֵּצֵאָהּ מִבֵּיתוֹ וְהִלְכָה וְהָיְתָה לְאִישׁ אַחֵר. וּשְׂנֵאָה הָאִישׁ הָאֲחֵרוֹן וְכָתַב לָהּ סֵפֶר פְּרִיִּיתָ וְנָתַן בְּיָדָהּ וְשִׁלְחָהּ מִבֵּיתוֹ אוֹ כִּי יָמוּת הָאִישׁ הָאֲחֵרוֹן אֲשֶׁר לָקְחָהּ לוֹ לְאִשָּׁה. לֹא יוּכַל בְּעֵלָה הָרִאשׁוֹן אֲשֶׁר שִׁלְחָהּ לְשׁוּב לְקַחְתָּהּ לְהִיּוֹת לוֹ לְאִשָּׁה... (דברים כ"ד, א-ד)

וכן כתב רשב"ע בפירושו הקצר: "יש אומרים אחר ששלחה אל בית אביה מדרך מצרים, ויש אומרים שנתן לה גט".

על כל פנים, בזמן כלשהו שילח משה את ציפורה, ובניה הלכו עמה. היש דרך לדעת מה היו הנסיבות לשילוח זה?

מסתבר שהדבר קשור לאירוע היחיד הידוע לנו מתקופת נישואיהם של ציפורה ומשה – המאורע הסתום שאירע בדרך למצרים, במלון:

וַיְהִי בְּדֶרֶךְ בְּמִלּוֹן וַיִּפְגְּשׁוּהוּ ה' וַיִּבְקֹשׁ הַמֵּיתוֹ. וַתִּקַּח צִפְרָה צֹר וַתְּכַרֵּת אֶת עֲרֶלְת בְּנָהּ וַתִּגַּע לְרַגְלָיו וַתֹּאמֶר כִּי חֹתֵן דְּמַיִם אָתָּה לִי. וַיִּרְף מִמֶּנּוּ אִזְ אֲמָרָה חֹתֵן דְּמַיִם לְמוֹלֵת (שמות ד', כד-כו).

לא כאן המקום לנסות לעמוד על כל צדדיה של פרשייה עלומה זו. לענייננו די בעובדה שלאחר שהקב"ה ניסה לפגוע במשה, וציפורה הצילה אותו על ידי כריתת ערלתו של בנה, היא מכנה את משה פעמיים "חתן דמים".³ ביטוי זה סתום אף הוא, ורבו הפירושים לו, אך דומה שכוונתו שלילית, כדוגמת דברי שמעי בן גרא לדוד: "וְהִנֵּךְ בְּרַעְתֶּךָ כִּי אִישׁ דְּמַיִם אָתָּה" (שמ"ב ט"ז, ח). מסתבר שציפורה טענה כלפי משה שהחיים עמו כרוכים בסכנת נפשות, ואולי לא רצתה בחיים שכאלה; ובתגובה שילחה משה בחזרה לבית אביה – למדין.

4 ורש"י הביא את דברי חז"ל בנושא: "מה שמועה שמע ובא? קריעת ים סוף ומלחמת עמלק".

5 מבחינה זו דמתה התנהגותו של יתרו להתנהגות שמייחס המדרש להרן: "הרן היה לבו חלוק והיה בוטח על דברי אביו. נכנסו כל האומות אצלו, אמרו לו: של מי אתה? אמר בלבבו: אברהם גדול ממני, אם ראיתו שנמלט, אומר אני: של אברהם אני, ואם לאו – אומר אני: שלכם אני" (מדרש תהילים קיח יא).

3 אמנם רש"י פירש שכינוי זה מכוון למלאך ה': "הורג אישי אתה ל". אך על פי הפשט נראה דחוק לומר ש"חתן דמים" משמעו "הורג אישי".

ואכן, יש מקום לשאול: אם חס המקרא על כבודו של משה, מדוע גילו חז"ל את הסוד ופגמו בכבודו? וכלום לא הוספנו לנו לפגוע בכבודו של משה בכל מה שכתבנו עד כה? דומה שמחז"ל למדנו, כי אמנם עלינו להיזהר בכבודו של משה מצד אחד, אך מצד שני, המודעות לגורל צאצאיו היא מסר שאסור לנו להחמיץ. רק כך נוכל להבין ולהפנים את גודל הטרדיה של אדון הנביאים, רבם של כל ישראל, משה רבנו עליו השלום. בלכתו בשליחותו של הקב"ה להנהיג את ישראל ולהוציאם ממצרים, שילם המנהיג הגדול מחיר כבד במשפחתו. האם זהו מחיר בלתי-נמנע שצריכים גדולי המנהיגים של עם ישראל לשלם, או שמא היה אפשר לנהוג אחרת? כלום יש באמת תשובה לשאלה זו?

לגמרי, ולא היה להם חלק פעיל בהנהגתו של משה.⁶ יתרה מזו, משה לקח על ציפורה אישה אחרת, האישה הכושית.⁷

נמצאנו למדים, שמשה שילם מחיר כבד על הניתוק מאשתו וילדיו למשך תקופה ארוכה, ובפרט בתקופה שבה עוצבה זהותו של עם ישראל. אשתו וילדיו לא היו נוכחים בזמן היציאה ממצרים, ואף לא בזמן קריעת ים סוף, שנאמר עליה: "וַיֵּרָא יִשְׂרָאֵל אֶת הַיָּד הַגְּדֹלָה אֲשֶׁר עָשָׂה ה' בְּמִצְרַיִם וַיֵּיבֶאוּ הָעָם אֶת ה' וַיֹּאמְרוּ בְּה' וּבַמֶּשֶׁה עֲבָדוּ" (י"ד, לא). אמנם הם שמעו על כך, מן הסתם, ממשה, כשם ששמעו יתרו, אך אין שמיעה גדולה כראייה. משום כך גם כאשר עמדו, מן הסתם, בתוך בני ישראל בזמן מעמד הר סיני, לא היו שותפים לחלוטין לחוויה הקולקטיבית של הפנמת "אֲנֹכִי ה' אֶל־לִהְיֶה אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבֵּית עֲבָדִים" (כ, ב) – שהרי הם לא היו מעולם בבית העבדים, ולא יצאו ממנו בכוח גדול וביד חזקה.

עוד רמז אחד יש לנו במקרא על מה שקרה למשפחתו של משה: הפרשה הקשה של פסל מיכה (שופטים י"ז-י"ח). לקראת סוף הסיפור מצוין שמו של אחד מ'גיבורי' הפרשה – הנער הלוי שניאות לשמש ככוהן לפסל שעשה מיכה:

וַיִּקְיֶמוּ לָהֶם בָּנֵי דָן אֶת הַפֶּסֶל וַיְהוֹנָתָן בֶּן גֵּרָשִׁם בֶּן מְלִשָּׁה הוּא וּבָנָיו הָיוּ כֹהֲנִים לְשֵׁבֶט הַדָּנִי עַד יוֹם גְּלוֹת הָאָרֶץ (שופטים י"ח, ל).

מדוע 'נתלתה' האות נו"ן שבשם "מְלִשָּׁה"? כתב רש"י שם: "מפני כבודו של משה כתוב נו"ן לשנות את השם ונכתב תלויה לומר שלא היה מנשה אלא משה". מקור פירושו בדברי חז"ל (בבא בתרא קט ע"א ועוד), שזיהו את יהונתן כבנו של גרשום בן משה. לפי רש"י, הנו"ן נוספה משום כבודו של משה, אך באמת היו נכדו של משה וצאצאיו כוהנים לפסל במשך דורות! דבר זה יובן היטב על פי מה שראינו בעיוננו.

 * כל הזכויות שמורות לשיבת הר עציון ולרב אמנון בזק, תשע"א *
 * עורך: בעז קלוש *
 * *****
 * בית המדרש הווירטואלי *
 * מיסודו של *
 * The Israel Koschitzky Virtual Beit Midrash *
 * האתר בעברית: <http://www.etzion.org.il/vbm> *
 * האתר באנגלית: <http://www.vbm-torah.org> *
 * *
 * משרדי בית המדרש הווירטואלי: 02-9937300 שלוחה 5 *
 * דוא"ל: office@etzion.org.il *
 * *
 * לביטול רישום לשיעור: *
 * <http://etzion.org.il/vbm/unsubscribe.php> *
 * *****

6 ואכן, האפשרות שבניו של משה ימלאו את מקום אביהם אחרי מותו לא עמדה מעולם על הפרק. הדבר בולט במיוחד על רקע ההקבלות המרובות בין דמותו של משה לדמותו של שמואל, שעליהן עמדנו בהרחבה רבה [בשיעורינו לספר שמואל](#) באתר קדישא הדין (ועיינו גם בפרק הראשון בספרי מקבילות נפגשות – מקבילות ספרותיות בספר שמואל, אלון שבות תשס"ו). אמנם שמואל רמז לאפשרות שבניו ימשיכוהו (עיינו שמ"א י"ב, ב) – שלא כמשה, שסבר כי אפשרות שכזו אינה רלוונטית כלל ועיקר. עיינו [בשיעור #06 ושיעור #11](#).

אף על פי כן מובאת במדרש ביקורת מפתיעה על משה, ולפיה בקשתו למנות מנהיג תחתיו רמזה לרצונו שבניו ימלאו את מקומו: "כיון שירשו בנות צלפחד בנכסי אביהם אמר משה: הרי השעה שאתבע צרכי – אם הבנות יורשות, בדין הוא שירשו בני את כבודי. אמר לו הקב"ה למשה: נִצַּר תִּאָּנֶה יֹאכַל פְּרִיָּה (משלי כ"ז, יח) – בניך ישובו להם ולא עסקו בתורה; יהושע ששמעך, כדאי הוא שימש את ישראל, שאינו מאבד את שכר" (תנחומא פינחס פרשה יא). מדוע תלו חז"ל במשה מחשבה זו, שאין לה כל רמז בכתוב? יפה כתבה נחמה ליבוביץ (עיונים בספר במדבר, ירושלים תשנ"ו, עמ' 328): "לא כך פירשו את פסוקינו חז"ל, חכמי המדרש, אשר רבות ראו בסיפורי התורה לא את המקרה החד-פעמי החולף, אלא את הארכי-טיפוס לכל דבר אנושי ההולך וחוזר תמיד; לא את שקרה אז, אלא את ההולך ונשנה וקורה לעינינו. והם אשר ראו אפילו בגדולי גדולים את האדם בכל חולשותיו ומעורמויו, את הלב העקוב ואת יצרי מעללי איש...".